

תפיסת ההגמ"ר

הירדנית 1950-1956¹

תפיסת ההגמ"ר הירדנית בגדה המערבית בשנים 1950-1956 מציעה מודל ישים אשר ראוי לשקול אותו בעידן הנוכחי, והפעם סביב ארגון ההגמ"ר באוגדת איו"ש ובאזורי ספר נוספים. התפיסה הירדנית התפתחה ונולדה מתוך הצורך לתת מענה לפטרולים הישראליים האלימים לאורך קו שביתת הנשק ולפעולות הגמול הישראליות. יכולתו המבצעית של ההגמ"ר הירדני בגדה המערבית, שנקרא "המשמר הלאומי", הייתה מרכיב חשוב בהחלטת ישראל לסיים את תקופת פעולות הגמול ולחשוב על מענה אחר לבעיות ההסתננות מירדן אחרי 1956

סרן (מיל') אושרי ברטל

ואת בתו.⁵

חברי פרלמנט מהגדה המערבית ופלסטינים נוספים החלו לטעון כי האחריות לתקריות הגבול היא רק של הקצינים הבריטים בלגיון. הבריטים נחשבו בעיניהם לבעלי ברית של היהודים, המסייעים להם להרוג ערבים. בקרב תושבי הערים

שכם, רמאללה וירושלים התארגנה אופוזיציה קולנית לשלטון, שתקפה את חוסר היכולת שלו להגן על אזרחי המדינה. כרוזים קומוניסטיים שהופצו בגדה הציגו את המשמר האזרחי כצבא הכיבוש האנגלו-האשמי של פלסטין.⁶ הקמת המשמר הלאומי בעקבות פעולות

הגמול הייתה אפוא צעד הכרחי שהלגיון הירדני נקט כדי לשכנע את האוכלוסייה שהוא אינו מפקיר אותה להתקפות הישראלים.⁷

צעדים ראשונים בהתארגנות ההגמ"ר הירדני
המשמר הלאומי ("אל-חרס אל-וטני") הוקם ב־1951 (אחרי פעולת שרפאת) והמשיך להתפתח במהלך השנים שלאחר מכן, עד שהפך לגוף צבאי המונה כ־30 אלף איש (ב־1956). אנשי המשמר הלאומי באו ברובם מקרב תושבי הגדה המערבית.⁸

התפתחות המשמר הלאומי הירדני קשורה קשר ישיר לפעולות הגמול הישראליות ונובעת מהן. אחרי פעולות הגמול ב־1952 בכפרי הספר בית-ג'אלה, שרפאת, רנתים, פאלמה ובית-ג'מאל חלה עלייה בהתנדבות למשמר הלאומי בקרב כפריי הספר.

פעולת הגמול של פאלמה בליל 22-23 בינואר 1953⁹ הוכיחה את יכולתו של המשמר הלאומי להדוף התקפה ישראלית, ובעקבות זאת עלתה דרישה מצד התושבים להשוות את תנאי השכר של המשמר הלאומי לאלה של הלגיון.¹⁰

**התפתחות המשמר הלאומי
הירדני קשורה קשר ישיר
לפעולות הגמול הישראליות
ונובעת מהן**

סיפוחה הרשמי של הגדה המערבית לירדן והמשך המתיחות לאורך הגבול עם ישראל הוביל להחלטה הירדנית להקים משמר לאומי, שבו ישרתו תושבי הגדה המערבית. הקמת המשמר הלאומי הייתה יוזמה של ג'ון באגוט גלאב, המפקד הבריטי של הלגיון הירדני, ונתקלה בתחילה בהתנגדותם של

פוליטיקאים פלסטינים מבני הגדה המערבית. סיבת ההתנגדות עד 1951 הייתה החשש של האוכלוסייה הפלסטינית בגדה כי זהו צעד נוסף של הממשל הירדני (ממשלת תופיק אבו אל-הודא) לשלב אותם בממלכה.² גם בקרב ממשלת ירדן לא הייתה

הסכמה רחבה להקמת המשמר הלאומי בשל הפחד כי האוכלוסייה הפלסטינית בגדה תנצל את הנשק ואת האימונים שיינתנו לה כדי למרוד בשלטון הירדני.³

המדיניות ההתקפית הישראלית שהחלה באותה התקופה הובילה את ההנהגה הפלסטינית בגדה לקבל בסופו של דבר בחיוב את רעיון הקמתו של המשמר הלאומי כדי לאפשר לפלסטינים להגן על עצמם, היות והלגיון נתפס בעיניהם כגורם שאינו נאמן ואינו מגן על האוכלוסייה בשל ההרכב הבריטי של קציניו.⁴

ב־7 בפברואר 1951 בשעה 3 לפנות בוקר חדר כוח ישראלי לכפר שרפאת (ליד ירושלים). שרפאת היה כפר קטן, שבו התגוררו רק ארבע־חמש משפחות. היהודים, לפי דיווחי הירדנים, הקיפו את ביתו של ראש הכפר, פוצצו את הדלת וירו בתושבים. בפעולה נהרגו 10 אנשים ובהם חמישה ילדים. לילה אחר כך נכנס כוח ישראלי לכפר פאלמה (ליד קלקיליה) והרג תושב, את בנו

מ"כ מילואים,
דוקטורנט בלימודי
המזרח התיכון,
אוניברסיטת בראיילן





תושבי הערים, שם התרכזה הפעילות הפוליטית הפלסטינית, לא נטו להתנדב למשמר הלאומי עד לפעולת קיביה

תלונות כאלה הבהירו לשלטון כי עליו לממן את המשמר הלאומי מעבר למה שתוכנן מלכתחילה, אלא אם כן יפעיל אמצעי כפייה כדי לאלץ אנשים להתגייס אליו. לכן הוחלט לשלם שכר לאנשי המשמר הלאומי החל מ־1952.¹⁴ מאוחר יותר, בעקבות פעולות פאלמה ורנתיס, הוחלט להשוות את תנאי השכר והציוד הצבאי של המשמר הלאומי לאלה של הלגיון הערבי.¹⁵

במשמר הלאומי שירתו, כאמור, בעיקר תושבים שהתגוררו בכפרי הספר. לעומת זאת תושבי הערים, שם התרכזה הפעילות הפוליטית הפלסטינית, לא נטו להתנדב למשמר הלאומי עד לפעולת קיביה.¹⁶ בריאיון לעיתון "פלסטין" הביע גלאב את דעתו על התגייסות תושבי הערים בגדה למשמר הלאומי:

אתה שואל אם הפלסטינים רוצים להצטרף למשמר הלאומי. באופן כללי אנשי הערים לא רוצים, אבל תושבי הכפרים רוצים – בייחוד תושבי הכפרים היכולים לראות את הישראלים מעבר לדרך מולם...¹⁷ אני זוכר שכאשר התחלנו עם המשמר הלאומי, הייתה ישיבה בשכם. בישיבה אמרתי שאנו נשמח לקלוט למשמר הלאומי צעירים משכם, והם

את רשימות המתגייסים – בני 17 עד 40 – העבירו לנציגי הצבא המוח'תארים בכפרים וראשי העיריות. אפילו פקידי ממשלה מקרב אנשי הגדה ביקשו להירשם לאימונים במשמר הלאומי על חשבון זמנם הפנוי ולא על חשבון שעות העבודה שלהם.¹⁸ יחד עם זאת יש לציין ששיעורי ההרשמה הגבוהים לא נבעו רק מטעמים אידיאולוגיים: השלטונות הודיעו כי צעירים שלא יירשמו למשמר הלאומי יועמדו לדין.¹⁹

היות והמגויסים למשמר הלאומי לא קיבלו בהתחלה שכר בעבור פעילותם, אלא שירתו תקופה קצרה ללא תמורה, עורר הדבר תרעומת מסוימת, שבאה לידי ביטוי בפנייה לממשלה לשלם שכר מסוים עבור הפעילות במשמר הלאומי. במכתב ששלחו אנשי המשמר הלאומי מאזור טובאס הם התלוננו כי אין דואגים לצורכיהם בעת שהם נמצאים בשמירה במשך כל שעות היום: הם לא מקבלים מזון או בגדים חמים בלילות החורף, ואין מי שידאג לקיום משפחותיהם לאחר שהם נטשו את אדמותיהם ואת מקורות פרנסתם. לכן הם מבקשים מהשלטונות המוסמכים הנוגעים בדבר שיתנו להם שכר כדי שיוכלו למלא את תפקידם באמונה ולפרנס את ילדיהם הנמצאים במצב קשה עד כדי פשיטת יד.²⁰

אמרו: אוי, אנחנו לא יודעים. ואחד אמר: "אנשי שכס יעשו את הנאומים, והפלאחים ילחמו". וכך היה.¹⁸

אף שממשלת ירדן תמכה בהקמת המשמר הלאומי, הרי שעדיין היה קיים פחד מסוים מצד הממשל לאמן פליטים ולתת להם נשק. לכן נמנע הממשל הירדני מלגייס פליטים פלסטינים עד פעולת קיביה. החריג היחיד היה מחנה הפליטים עקבת ג'אבר המרוחק מהגבול.¹⁹ פעולת פאלמה (ליל 23-24 בינואר 1953), שבה הצליח כוח מהמשמר הלאומי להדוף התקפה ישראלית, תוארה כמעשה גבורה וסייעה ללגיון לגייס מתנדבים נוספים למשמר הלאומי.²⁰ השלטון הירדני גם קיווה כי המשמר הלאומי יעזור להילחם במסתננים, ולכן היה חשוב להקפיד על גיוס כפריי התפר, שכן להם הייתה מוטיווציה גבוהה יותר למנוע פעולות הסתננות בשל החשש מתגובה ישראלית.²¹

בינואר 1952 התפרסמה ידיעה כי הפליטים הפלסטינים מצטרפים מרצונם הטוב לשורות המשמר הלאומי. תקופת האימונים במשמר נמשכה קרוב ל-13 שבועות, ובמהלכה עברו המתנדבים אימונים בכל סוגי הנשק הקל.²²

השלטון הירדני נענה אפוא לרצון האוכלוסייה והחל להכשיר ולאמן רבים מבני הגדה בלחימה ובהגנה עצמית. הרישום למשמר הלאומי התבצע באמצעות המוח'תאר בכפר או כבר בבית-הספר התיכון. בשיטה הראשונה היו המעוניינים נרשמים אצל המוח'תאר, וזה היה פונה למפקדת המשמר הלאומי באזורו (היו שלוש מפקדות: בשכם,

בירושלים ובחברון) ומבקש כי יבוא לאמן את אנשי כפרו. לעיתים הייתה הפנייה מתקבלת מארגון נוער זה או אחר. באימונים שאורגנו כך הדריכו קצינים מהמשמר הלאומי ולא נדרש אישור מיוחד. לדוגמה: מפקד המשמר הלאומי בשכם נענה לבקשת חברי

המועדון התרבותי בכפר קדום ושלח לשם מדריך כדי שיאמן את חברי המועדון בפעולות צבאיות.²³ חברי הקבוצה נחשבו מאותו רגע לחלק מחברי המשמר הלאומי והשתתפו באימונים מפעם לפעם לצורך שמירה על הכשירות. בשיטה השנייה היו קצינים ממפקדת המשמר הלאומי עורכים ביקורים בבתי-הספר התיכוניים בגדה המערבית כדי לרשום את התלמידים לידי השנתונים המתאימים כהכנה לצירופם לשורות המשמר הלאומי עם עוזבם את בית-הספר.²⁴

הצעירים שנרשמו לאימונים היו מגיעים לנקודת ריכוז בירושלים, בשכם או בחברון ומשם נשלחים במכוניות למחנות האימונים. מחזור אימונים נמשך כ-13 שבועות, ובסיומו שובצו הצעירים במקומות מגוריהם כשומרים.²⁵ נוסף עליהם היו רשומים בכל כפר עוד אנשים במשמר הלאומי. מדובר היה בתושבים בכפר שעברו אימון בסיסי בנשק על-ידי מדריכים ממפקדת המשמר הלאומי. ראוי לציין שמדיניות הלגיון הייתה לאמן מספר אנשים רב ככל האפשר – גם אם בפועל הוקצתה כמות מוגבלת של רובים לכל כפר. קשה להעריך כמה אנשים מנה המשמר הלאומי בכל רגע נתון. אף שאת אנשי המשמר הלאומי אימנו אנשי הלגיון, הרי לא נוהלו רישומים מסודרים של המשרתים בו. כך, למשל,

התפרסמה ב-20 בינואר 1952 קריאה של מושל מחוז שכס אל מוח'תרי הכפרים לעזור לו לערוך כרטיסיות ורשימות מסודרות של כוחות המשמר הלאומי בכפרים (למעשה מדובר במה שהיום מכונה בהגמ"ר הישראלי "תושבים ברי שמירה").²⁶ העיתון מציין כי מדובר בפרסום חוזר של הבקשה, וכנראה ההיענות לפרסומים האלה לא הייתה רבה עד סוף 1953 (אחרי פעולת קיביה).

כאמור, מספר המתנדבים למשמר הלאומי בכל כפר עלה לרוב על מספר הרובים שהוקצו להם. על כך ניתן ללמוד מפנייתם לשלטונות של תושבי כפר יאלו ושל תושבי כפרים אחרים ששכנו בסמוך לגבול בדרישה להגדיל את מספר חברי המשמר הלאומי בכפריהם ולספק להם את הנשק הדרוש. התושבים טענו כי השלטונות מאפשרים רק למעטים מבין המתנדבים למשמר הלאומי בכפריהם להיות חמושים. בפנייתם טענו התושבים כי בגלל ריבוי המתנדבים הבלתי חמושים סומכים הכפריים על עצמם ולא על המשמר הלאומי בעת התקפות של יהודים. במקרים מסוימים אף ברחו אנשי המשמר הלאומי בעת פעולות גמול, למשל בתקרית בוואדי פוכין.²⁷

הלגיון לא התכוון לחלק נשק לאוכלוסיית הפליטים מחשש שאלה ישתמשו בו כדי לתקוף בתוך שטח ישראל. עם זאת הפגינו השלטונות רצון לשדרג את המשמר הלאומי כדרישת התושבים, אך הדבר לא תמיד יצא אל הפועל בגלל נסיבות חיצוניות. כך, למשל, הבטיחה הליגה הערבית סיוע כלכלי נרחב למשמר הלאומי כדי לתת הגנה טובה לכפריי הספר, אך בתוך זמן לא רב התברר כי להבטחה הזאת אין שום כיסוי.²⁸ הועלתה גם דרישה להוציא את ניהול המשמר הלאומי מידי הלגיון הערבי ולהעבירו לפיקודו של קצין מצרי, אולם זו הייתה דרישה שממשלת

ירדן לא יכולה הייתה לקבל.²⁹

שדרוגו ובנייתו של ההגמ"ר הירדני בעקבות פעולות הגמול (1953-1956)

בעקבות פעולת קיביה ב-15 באוקטובר 1953, שבה נהרגו 69 פלסטינים³⁰ במהלך פעולה משולבת של יחידה 101 ושל גדוד 890, הוסיף הלגיון תקנים למשמר הלאומי, וזה מנה מאותה עת סד"כ של מחלקה בכל כפר. כל מחלקה כזאת הייתה בפיקודם של קצין או של סמל מהלגיון ואומנה על-ידי הלגיון. כל 6-8 מחלקות כאלה הוגדרו גדוד, וביניהן התקיימה מערכת של קשר ושל סיוע הדדי. פעולת קיביה דירבנה אפוא את הלגיון להגדיל ולשדרג את המשמר הלאומי ממליציה כפרית לצבא טריטוריאלי מסודר, בדומה לכוח ההגמ"ר הישראלי.³¹ כמו כן שופר ציודו של המשמר הלאומי, ונוספו רובים לכל מחלקה כפרית.³² יתר על כן, בעקבות פעולת קיביה אף החל הלגיון להקים גדודי חי"ר מקרב תושבי הגדה במסגרת המשמר הלאומי.³³ כשהסתיים תהליך ההקמה והארגון של המשמר הלאומי הירדני בשתי המסגרות (חי"ר ומשמר גבול במינוחים של צה"ל), הועברה האחריות להגנת הגדה מהלגיון לידי המשמר הלאומי.³⁴

השלטון הירדני נענה לרצון האוכלוסייה והחל להכשיר ולאמן רבים מבני הגדה בלחימה ובהגנה עצמית

חייל (משמאל) וקצין בלגיון הערבי, בראשית שנות ה-50



הלגיון הירדני נערך אחרי פעולת קיביה לעימות כולל עם ישראל, אך בסופו של דבר, בלחץ מערבי, נמנע מלבצע פעולה נגדית כלשהי

בפעולת נחאלין בא לידי ביטוי המשמר הלאומי במתכונתו החדשה. לגיונר בדרגת סמל יחד אנשי המשמר הלאומי הצליחו להדוף את הכוחות הישראליים, והפעולה תוארה על-ידי הלגיון הירדני כקרב גבורה פלסטיני-ירדני.³⁵ תושבים שתיארו את פעולת נחאלין באוזני משקיפי האו"ם הרבו אף הם להדגיש את העמידה האיתנה של אנשי המשמר הלאומי, שמנעה "קיביה שנייה".³⁶ גם עוצמת הביקורת שהוטחה בלגיון אחרי הפעולה הייתה מינורית, להבדיל מהביקורת שהוטחה בו לאחר פעולת קיביה. הסיבה: בפעולת נחאלין שלח הלגיון מייד רכב תגבור כדי לסייע לתושבים. הרכב נקלע למארב ישראלי, וכמעט כל חייליו נהרגו.³⁷ אולם אנשי אופוזיציה מהשמאל לא הסתפקו רק בהדיפת ההתקפה הישראלית, אלא גם דרשו שירדן תגיב בחומרה נגד ישראל.³⁸

הלגיון הירדני אכן נערך אחרי פעולת קיביה לעימות כולל עם ישראל, אך בסופו

של דבר, בלחץ מערבי, נמנע מלבצע פעולה נגדית כלשהי. מדיניות ההבלגה זכתה לביקורת נוקבת מצד תושבי הגדה וליחס מסויג מצידם כלפי הלגיון. לכן הוא צריך היה להשקיע מאמצים רבים בקרב תושבי הערים כדי לשכנעם להתנדב למשמר הלאומי. העיתון "פלסטיין" דיווח בהבלטה שמפקדי הלגיון פנו לעיריות רמאללה, אל-בירה ודיר דבואן (כפר נוצרי גדול באזור רמאללה), למועצות הכפריות ולמוח'תארים בבקשה שיורו לתלמידים להתייצב במועד מסוים במפקדת המחוז. התלמידים צריכים היו להביא עימם רק תעודה המעידה על השכלתם.³⁹

המשמר הלאומי נערך מ-1953 לספוג פעולות גמול ישראליות. כך, למשל, אחרי הטבח במעלה עקרבים במארס 1954 גויסו כל כוחות המשמר הלאומי כדי לקדם פעולה מעין זו, שבוצעה בסופו של דבר בנחאלין. דוגמה נוספת היא היערכות המשמר הלאומי בעקבות פעולות ח'אן-יונס ורפיח ברצועת עזה. העיתון "פלסטיין", שנחשב מקורב לשלטון הירדני, כתב לאחר הפעולות האלה "כי נעשו הכנות בגבולות שביתת הנשק הירדניים להכשלת כל ניסיון התקפה מצד

הכוחות היהודיים. חיילי הלגיון הערבי והמשמר הלאומי עומדים הכן כדי לסכל כל פעולת איבה ולהשיב מידה כנגד מידה".⁴⁰ השלטון טרח להדגיש כי בניגוד לרושם הקיים בקרב האוכלוסייה, יש היערכות מלאה גם של הלגיון בפיקודו של גלאב כדי למנוע כל התקפה יהודית. העיתון הדגיש את הידיעה הזאת במסגרת דיווח על ביקור של המלך בעיריית אל-זרקא וגם בהקשר לידיעות נוספות על הקורה ברצועת עזה.

ב-1955 העלו גורמים שונים – ובראשם מצרים של נאצר – את הדרישה להפוך את המשמר הלאומי לצבא פלסטיני (כפי שנעשה ברצועת עזה). השלטון בירדן דחה את ההצעה הזאת בנימוק שכל הפליטים הם אזרחי ירדן, ושמעמד הפליטות הוא לצרכים בין-לאומיים בלבד.⁴¹

דרישות נוספות שהועלו – בעיקר מצד האוכלוסייה בגדה – היו לתת ציוד מתקדם יותר ואימון יותר טוב למשמר הלאומי. המשטר הירדני נטה להתייחס לבקשות האלה בחשדנות בשל החשש שהמשמר הלאומי יפעל גם נגד המשטר או יגביר את המתח לאורך הגבול.⁴² למרות זאת,



בבסיס תפיסת ההגנה על הגדה המערבית עמד עיצובו מחדש של המשמר הלאומי כך שיכלול גדודי חי"ר פלסטיניים וגדודים של משמר גבול. גדודי החי"ר של המשמר הלאומי עמדו באותם סטנדרטים שבהם נדרשו לעמוד גדודי החי"ר של הלגיון הירדני

בפועל, נקט המשטר את המדיניות שביקשו לקדם חוגי האופוזיציה ואף העניק יותר סמכות ויותר אחריות למשמר הלאומי על חשבון הלגיון הירדני.

פעולות הגמול הישראליות – החל מפעולת קיביה – עוררו את השלטון הירדני לגבש מחדש את תפיסת ההגנה על הגדה המערבית. בבסיס התפיסה הזאת עמד עיצובו מחדש של המשמר הלאומי כך שיכלול גדודי חי"ר פלסטיניים וגדודים של משמר גבול. גדודי החי"ר של המשמר הלאומי עמדו באותם סטנדרטים שבהם נדרשו לעמוד גדודי החי"ר של הלגיון הירדני. גדודי החי"ר האלה הוקמו נוסף על הגדודים הרגילים של המשמר הלאומי, שבהם שירתו תושבי כפרים מגיל 16 ואילך שאומנו בנשק קל ובציוד מחלקתי פשוט. גדודי משמר הגבול התבססו על החמולות שישבו לאורך קווי שביתת הנשק.⁴³

בניית הכוחות נמשכה עד לתחילת 1956, וכשהושלמה המלאכה, עברה האחריות הצבאית על הגדה מהלגיון הירדני לידי המשמר הלאומי.⁴⁴ בסוף התקופה הנסקרת פעלו במסגרת המשמר הלאומי 13 גדודי חי"ר ו-13 גדודי משמר גבול. שילובם של כוחות אבטחה יחד עם כוחות מאומנים היטב, המסוגלים לתת מענה מבצעי טוב, בא לידי ביטוי בקרב

קלקיליה, שבו נהרגו 18 חיילי צה"ל ו-68 נפצעו. באיגרת מודיעין מאותה התקופה נכתב שעל העיר הגן גדוד משמר הגבול מספר 47, כלומר גדוד אבטחה שהיה מורכב מחיילים בעלי הכשרה רובאית בסיסית בלבד וכן שתי מחלקות חי"ר של המשמר הלאומי מגדוד חי"ר 103, שאנשיהן הוכשרו וצוידו כמו מחלקות חי"ר תקניות של הלגיון הירדני.⁴⁵

התאמת המודל הירדני למודל הישראלי

ההגמ"ר בשטחים מבוסס כיום בעיקר על גדודי אבטחה (חבלי הגמ"ר). ישנן מעט מאוד פלוגות לוחמות בהגמ"ר אי"ש המבצעות תעסוקה מבצעית כפלוגות בודדות. ייתכן שמן הראוי לבנות בהדרגה במקביל לחבלי ההגמ"ר המסורתיים גם גדודי הגמ"ר חי"ר. שילובן של שתי המסגרות האלה יוכל להעמיד לרשות החטיבות בשטחים גדודי הגמ"ר חי"ר בעלי אחריות מבצעית בגזרותיהם. בגדודים האלה ישרתו בני היישובים באזור. מפקדת גדוד כזה תהיה אחראית גם על מחלקות מגדודי האבטחה.

בצורה הזאת ניתן יהיה להפיק תועלת מרבית מכלל התושבים בכל גזרה. בעלי רמת רובאות גבוהה ישובצו בגדוד הגמ"ר חי"ר (רובאי 03 ומעלה), ואילו בעלי רמת רובאות נמוכה או בעלי פטורים למיניהם ישובצו בגדודי הגמ"ר אבטחה. שילובן של שתי מסגרות מעין אלה יוביל לזמינות טובה של כוחות החירום בגזרה המרחבית. התאמת כלל חיילי המילואים המתגוררים באזורי העימות למתכונת הזאת תיצור רווח נוסף: שילובם של אנשי כיתת הכוננות היישובית, המורכבת כיום ברובה מחיילים קרביים מיחידות אחרות, בגדוד הגמ"ר חי"ר הנשאר בגזרה גם בזמן חירום ומבצע פעילות בגזרתו.

מובן שגדוד הגמ"ר חי"ר – בניגוד למצב הקיים כיום בחבלי ההגמ"ר – יבצע תעסוקה מבצעית כגדוד חי"ר מילואים לכל דבר ועניין ולא יעשה תעסוקה של נותני שירותים כגון נהגים, חובשים ועובדים כלליים, כפי שנהוג כיום בתעסוקה של רוב חיילי ההגמ"ר. אני מקווה כי במסגרת החשיבה מחדש, הנערכת כיום בצבא בנוגע למבנה ההגמ"ר בעת חירום, יאמצו את מודל ההגמ"ר הירדני, שהוכיח את עצמו בתקופת פעולות הגמול של ישראל.

הערות

1. העבודה הזאת מבוססת בחלקה על עבודת דוקטורט של אושרי ברטל, **פעולות הגמול הישראליות בראי האוכלוסייה הפלסטינית בגדה המערבית וברצועת עזה 1949-1956**, אוניברסיטת בראייל, נובמבר 2004.
2. Vatikiotis, **Politics and the Military in Jordan: A Study of the Arab Legion, 1921-1957**, New York, 1967, p. 80.
3. שם, עמ' 80-81. הוויכוח בקרב הממשלה הירדנית מובא במלואו אצל וטיקיוטיס, המציין את חששות הממשלה מהאוכלוסייה הפלסטינית.
4. כבר אחרי פעולות הגמול הראשונות נגד הלגיון החלה להישמע הביקורת הזאת. Glubb, **A Soldier with the Arabs**, London, 1957, pp. 287-289.
5. פעולות הגמול הראשונות – שרפאת, פאלמה ויאלו – מתוארות אצל גלאב, שם, עמ' 286-287. כמו כן ראו חוברת שהפיקו הירדנים במהלך 1952 ושנשלחה לשגרירות ארה"ב בעמאן: **The Rising Tide of Terror or Three Years of an Armistice in the Holy Land**,

המקום, שאיבד את כושר השליטה. בשל כך מיהרו אנשי המשמר הלאומי לברוח.

28. הליגה הערבית, ובייחוד מצרים, פירסמו בהבלטה את הסיוע הכלכלי שהן התחייבו לתת לממשלת ירדן כדי לחזק את המשמר הלאומי, אולם להבטחות האלה לא היה כיסוי הן משום שמדינות הליגה חששו שהכסף ישמש גם את הלגיון והן משום שהתרומה יועדה לכוח שאין להן שום שליטה עליו. פלסקוב, שם, עמ' 95

29. וטיקוויטס, שם, עמ' 81

30. המספר הזה הוא הגרסה הישראלית. מקורות פלסטיניים נוקבים מספרים גבוהים יותר – בין 80 ל-100 הרוגים.

31. גלאב, שם, עמ' 316-317

32. PRO, FO, 371/104789: מברק מהשגריר הבריטי בעמאן, פרולונג, למשרד החוץ הבריטי, 20 באוקטובר 1953

33. ארגון המשמר הלאומי דרש משאבים כספיים רבים. לכן הקימו הירדנים קרן מגן בעבור המשמר הלאומי שניכתה כספים ממשכורותיהם של אנשי הלגיון ושל הפקידות הממשלתית ואספה תרומות מהאחים המוסלמים וממדינות ערב. א"צ, 1958/776 – 29: רס"ן ד' אלירם, ראש מדור פרסומים במטכ"ל, ללשכת הרמטכ"ל, "סקירה על המשמר הלאומי הירדני", 11 בפברואר 1956, שם, אגף המודיעין ללשכת הרמטכ"ל, "סיכום מודיעין מיוחד", 29 בפברואר 1956

34. שם

35. פעולת נחאלין בוצעה בלילה שבין 29 ל-30 במארס 1954, זמן קצר לאחר הרצח במעלה העקרבים (17 במארס 1954, 11 הרוגים), שאותו ייחסה ישראל למסתננים שחדרו משטח ירדן. כוח ישראלי ניסה לחדור לכפר, אך נתקל בהתנגדות עזה של סמל ראשון מהלגיון ושל ארבעה מאנשי המשמר הלאומי. במקום התפתח קרב עם הכוח הישראלי, ובמהלכו גם הוצעה תגבורת מהמשמר הלאומי בג'בע הסמוכה. בסופו של הקרב נסוגו הישראלים לאחר שהצליחו לפוצץ כמה בתים בפאתו המזרחית של הכפר, אולם לא הצליחו להיכנס פנימה. גלאב, שם, עמ' 320-323. ראו גם דיווח של השגריר האמריקני בעמאן הטוען כי הקצינים הבריטים של הלגיון מרוצים מתפקוד הכוחות במהלך הפעולה שהייתה צפויה מבחינתם: NA, RG 59, 684.85/3-3154: דיווח של השגריר האמריקני בעמאן, מלורי (Mallory), 31 במארס 1954

36. ראו את עדותם של עלי ח'לדון עבד אל-האני ח'ליל ושל אחרים כפי שתורגמה על-ידי קצין הלגיון הירדני בעת ביקורה של ועדת החקירה במקום. בעדותם הם מדגישים את הפחד שלהם מפני טבח נוסף והניסיונות שלהם להגן על המקום. הדו"ח של ועדת החקירה מרתק וכולל עדויות מפורטות גם של התושבים וגם של אנשי הלגיון וכולל 24 עמודים. בסוף הדו"ח, שהוגש ב-29 במארס 1954 חתומים כל ששת חברי ועדת שביתת הנשק ישראל-ירדן, ובראשם דוד אלי (David R. Eli). UNA, Series: 640 Box: 24, File: 9

37. גלאב, שם, עמ' 321-322

38. האופוזיציה דרשה מממשלת ירדן להגיב על פעולת קיביה באמצעות הפעלתם של הלגיון נגד ישראל ושל החוזה האנגלו-ירדני. השגריר הבריטי פנה בדרישה למשרד החוץ לפרסם הבהרות בנוגע לחוזה כדי להרגיע את דעת הקהל בירדן. PRO, FO, 371/111099: מכתב מפרולונג, השגריר הבריטי בעמאן, למשרד החוץ הבריטי, 3 באפריל 1954

39. פלסטין, 2 בספטמבר 1955

40. שם

41. פלאסקוב, שם, עמ' 94; וטיקוויטס, שם, עמ' 16

42. פלאסקוב, שם, עמ' 91

43. א"צ, 1958/776 – 29: רס"ן ד' אלירם, ראש מדור פרסומים, ללשכת הרמטכ"ל, "סקירה על המשמר הלאומי הירדני", 11 בפברואר 1956

44. שם, אגף המודיעין ללשכת הרמטכ"ל, "ירדן, איגרת מספר 73", 12 בספטמבר 1956. בעקבות השינוי שוחרר הלגיון מאחריות ישירה להחזקת קו שביתת הנשק, והמשמר הלאומי אורגן במסגרות מרחביות חדשות, עצמאיות מבחינה מבצעית ומנהלית כאחת.

45. שם, אגף המודיעין ללשכת הרמטכ"ל, "איגרת מודיעין האויב בקרב קלקיליה ואחריו", 24 באוקטובר 1956

Feb. 1952, pp. 7-13, NA, RG 59, 684A.85/ 12-1452 ישנה התייחסות לכל פעולות הגמול עד פברואר 1952 בליווי תמונות – כולל מתקרית ואדי ערבה ב-31 במאי 1951 ומאירוע פאלמה (הפעולה הראשונה בכפר הזה) ב-9 בפברואר 1951 (הריגת תושב בשנתו על-ידי פטרול ישראלי).

6. גלאב, שם, עמ' 289. הלגיון נתפס כגורם זר המשרת אינטרסים זרים, בעיקר בעיני אוכלוסיית הפליטים ותושבי הערים הגדולות, שם התודעה הפוליטית הייתה מפותחת יותר. ביישובי הספר לאורך הגבול, שם התודעה הפוליטית הייתה פחות מפותחת, והנוכחות של הלגיון הייתה יותר בולטת בשל הצרכים הביטחוניים, ההתייחסות ללגיון הייתה טובה יותר.

7. שם, עמ' 290-291

8. וטיקוויטס, שם, עמ' 79, ארכיון צה"ל (א"צ), 1958/776 – 29: רס"ן ד' אלירם, ראש מדור פרסומים, ללשכת הרמטכ"ל, "סקירה על המשמר הלאומי הירדני", 11 בפברואר 1956, גלאב, שם, עמ' 428. גלאב מציין בסיפוק כי הקמתו וחזוקו של המשמר הלאומי היו אחד מהישגיו הבולטים.

9. בני מוריס, מלחמות הגבול של ישראל, תל-אביב, עם עובד, 1996, עמ' 239. מוריס קובע שהתקיפה הזאת הייתה כישלון שנבע מחוסר מקצועיות של החיילים. אלה נבלמו בגלל גדר תיל ואנשי המשמר הלאומי. בעיני הלגיון הירדני הייתה זו הוכחה כי צעדי ההגנה שננקטו אחרי פעולות הגמול הראשונות, ובהם הקמת המשמר הלאומי וחלוקת נשק בכמות מוגבלת לתושבים, מוכיחים את עצמם: סמל מהלגיון יחד עם 15 כפריים מאומנים בכפר פאלמה הצליחו להדוף את התקיפה הישראלית. כך היה גם ברנתיס לילה מאוחר יותר: הישראלים נכשלו ולא הצליחו להיכנס פנימה לתוך הכפר. גלאב, שם, עמ' 302-303

10. פלסטין, 30 במארס 1953. הממשלה אישרה את דרישות האוכלוסייה לתשלום דומה חודש אחרי הפעולות בפאלמה וברנתיס תוך פרסום נרחב של הדברים.

11. שיעורי הרשמה גבוהים דווחו בעיתונות הירדנית: אל-דיפאע, 4 בפברואר 1952, פלסטין, 3 בפברואר 1952

12. פלסטין, 1 בפברואר 1952

13. אל-דיפאע, 7 בפברואר 1952

14. פלסטין, 15 בפברואר 1952

15. עד פעולת פאלמה ורנתיס עמדו לרשות המשמר הלאומי בכל כפר 10 רובים ו-20 כדורים לרובה. הכמות הזעומה הזאת הייתה רחוקה מלהשביע את רצון תושבי הכפרים שראו בכך עדות נוספת להתעלמות הלגיון מביטחונם. גלאב מסביר זאת בכך ש"היינו מאוד עניים ולא יכולנו לתת יותר". גלאב, שם, עמ' 290-291. ראו גם: Plascov, The Palestinians Refugees in Jordan, 1948-1957, London, 1981, pp. 93, 192

16. פלסקוב, שם, עמ' 93-94

17. הכוונה לדרך הפטרולים, שסימנה למעשה את קווי ההפרדה בין ישראל לירדן, היות והירדנים התנגדו עקרונית לגידור הגבול ולסימונו בדרך אחרת.

18. פלסטין, 30 במארס 1953

19. פלסקוב, שם, עמ' 93

20. גלאב, שם, עמ' 302

12. עד פעולת קיביה נמנע השלטון מלתת למוח'תארים בכפרי הספר ולאנשי המשמר הלאומי סמכויות אכיפה, ולכן יעילות המשמר הלאומי במניעת הסתננות הייתה נמוכה. ראו: PRO, FO, 371/104779: דיווח של השגרירות הבריטית למשרד החוץ הבריטי, 14 באפריל 1953

22. אל-אורדון, 1 בינואר 1952

23. אל-דיפאע, 4 במאי 1952

24. אל-אורדון, 6 ביוני 1952. בעיתון מופיעה ידיעה על ביקור מסוג זה לבחינת השנתונים ילידי 1932-1935, כלומר איתור בני 17-20 כדי לעודדם להתגייס למשמר הלאומי.

25. פלסטין, 5 ביולי 1952

26. שם, 20 בינואר 1952

27. א"צ, 1956/636 – 30: אגף המודיעין ללשכת הרמטכ"ל, דו"ח מודיעין מיוחד, "הנידון: נקם ושילם לקח מודיעין", 17 באוגוסט 1953. הדו"ח מתייחס לפעולות צה"ל במבצע נקם ושילם ב-12 באוגוסט 1953 בכפרים אדנא, צוריק וואדי פוכין. הכוח הרגשתי נשים בוואדי פוכין ושישה גברים בצוריק. לפי דו"ח המודיעין, פעילות המשמר הלאומי באדנא ובצוריק והתנגדות האוכלוסייה היו חזקות בשל הימצאותו של מפקד מקומי מוכשר של המשמר הלאומי. בוואדי פוכין נשברה ההגנה של אנשי המשמר הלאומי כבר בתחילת הפעולה בשל מפקד

